

DOI: 10.5613/rzs.45.2.4

Siniša Malešević

Nation-States and Nationalisms: Organization, Ideology and Solidarity

Cambridge: Polity, 2013, 224 str.

Katastrofalne poplave na području jugoistočne Europe 2014. godine pokazale su snažnu usmjerenost javnosti pojedine države na poplave unutar te države, bez obzira na to što su poplave demonstrirale koliko su državne granice lako savladive, a elementarne nepogode u tim zemljama povezane. Ono što je iz toga slijedilo bila je i snažna solidarnost prema žrtvama poplave unutar svake od tih država koja je mobilizirala najrazličitije dijelove društva u pomaганju svojim sugrađanima, pa i prevladavala konstantno naglašavane etničke razlike kao u slučaju Bosne i Hercegovine. Siniša Malešević u svojoj posljednjoj knjizi *Nation-States and Nationalisms: Organization, Ideology and Solidarity* piše, među ostalim, upravo o toj posebnoj vrsti grupne solidarnosti s nepoznatim sugrađanima, malo vjerojatnoj u istim razmjerima s primjerice izbjeglicama s Bliskog istoka, i kako do takve solidarnosti uopće dolazi.

Malešević u uvodu knjige piše da koliko god neki događaj imao univerzalni značaj i globalno praćenje, on redovito na kraju postane uokvirenim u

nacionalnu dimenziju. Primjerice, američko slijetanja na mjesec 1969. godine ili kalvariju čileanskih rudara iz 2010. godine pratio je cijeli svijet, no i jedan i drugi događaj obilježeni su nacionalnom simbolikom poput američke zastave istaknute na mjesecu ili spašenih čileanskih rudara koji pjevaju čileansku himnu. Malešević tvrdi da »kao sve velike društvene organizacije, nacija-država je umjetni, eksterni entitet koji može osigurati i ojačati svoje zahtjeve za legitimnošću jedino projektirajući sliku zatvorenog mikrosvijeta povezanog sa srodstvom, obitelji, prijateljstvom ili lokalitetom« (str. 84). Taj je citat na tragu Gellnerove modernističke teorije o nastanku nacionalizma i njegove teze o nacionalizmu kao ideologiji koja se koristi jezikom zajednice, a zapravo stvara društvo. Naslanjanje na gellnerovski pristup, pokazuje i naslov Maleševićeve knjige, koji je parafraza Gellnerova klasika iz 1983. godine *Nacije i nacionalizam*. No, naslov otkriva i ključnu razliku između Gellnera i Maleševića, koji je sredinom devedesetih godina 20. stoljeća kratko vrijeme i studirao kod Gellnera. Razlika u Maleševićevu pristupu jest u naglasku na formativnoj snazi organizacija, tj. na nacijama-državama kao političkim organizacijama kroz čiji se nastanak zapravo stvaraju nacije. Iako bliska modernističkim teorijama nastanka nacionalizma, inovativnost i uvjerljivost Maleševićeve knjige nalazi se u prevladavanju tih teorija

vraćanjem u vrijeme prije nastanka modernosti. Malešević to čini ukomponiranjem studije nacionalizma u povijest razvoja ljudske organizacije, točnije u posljednjih 12 000 godina, otkad se može govoriti o početku onoga što on naziva procesom kumulativne birokratizacije prisile.

Kumulativna birokratizacija prisile prvi je od triju procesa zbog kojih su nacije-države postale dominantnim i najznačajnijim oblikom organiziranja u današnjem svijetu. Riječ je o procesu koji Malešević prati od razvoja prvih rudimentarnih oblika društvenih organizacija kao što su poglavarstva (*chiefdoms*), preko gradova-država i carstava do nastanka nacija-država. Nacije-države se naslanjaju na organizacijsku i protoideološku snagu prethodnih organizacija, napose modernizirajućih carstava zapadne Europe. Primjerice, Britanija, Francuska i Nizozemska uspijevale su prikupljati znatno više poreza od Otomanskog ili Habsburškog Carstva, a njihove kolonijalne ekspanzije uspješno su bile prezentirane širem stanovništvu kroz protoideološke narative koji su naglašavali civilizirajuću i modernizirajuću misiju tih carstava. Malešević smatra da je proces kumulativne birokratizacije prisile posebno ubrzan u posljednja dva stoljeća dolaskom modernosti i s postupnim usponom nacije-države i »njezinim neusporedivim infrastrukturnim dosegom, teritorijalnim monopolom i društvenom penetracijom« (str. 10). Nacije-države od ostalih se oblika političkog organiziranja razlikuju po tome što se

njihova legitimnost temelji na ideji narodnog suvereniteta i jednakosti svih njezinih građana. S time je povezan i drugi proces koji je stvorio politički svjesne građane, a nacije-države učinio ključnim entitetom modernosti. To je centrifugalna ideologizacija, dugotrajan povijesni proces koji je obilježavala »postepena ideološka penetracija čitavih društava pri čemu su, tijekom vremena, različiti društveni slojevi postali vrlo prijemčivi ne samo za ideološko opravdanje određene društvene ili političke akcije, već i za ideološku mobilizaciju u ostvarenju takve kolektivne akcije« (str. 12). Upravo su kumulativna birokratizacija prisile i centrifugalna ideologizacija posredovana obrazovnim sustavom i masovnim medijima omogućile da nacionalizam postane ono što Malešević naziva dominantnom operativnom ideologijom modernosti. Solidarnost unutar nacija-država, kao treći proces koji je stvorio i koji održava svijet nacija-država, proizlazi pak iz toga što nacionalizam kao dominantna operativna ideologija uspijeva prikazati jednu birokratsku organizaciju kao »zajednicu bliskih prijatelja ili divovsku proširenu obitelj« (str. 15). No, kritizirajući Durkheimov koncept organske solidarnosti i iznova naglašavajući organizacijsku podlogu nacionalizma, Malešević zaključuje da je istinska solidarnost moguća samo u bliskim i redovitim interakcijama, a da se nacionalistička ideologija i s njom povezana grupna solidarnost održavaju kroz djelovanje različitih organizacija kao što su države, društveni pokreti,

obrazovne institucije, masovni medij i lokalne vlasti. Može se primijetiti da se to nepostojanje organske solidarnosti često pokazuje upravo nakon prolaska prvih izraza solidarnosti prema stanovnicima neke države koji su pogođeni nekom katastrofom. Nakon što prođe intenzivna medijska prezentacija njihove patnje i organizirana podrška od strane države i nevladinih organizacija, žrtve često zaključuju kako su od svih zaboravljene. Ono što knjigu čini važnom ne samo za teorije nacionalizma, nego i za sociološku teoriju, jest kritika pojma nacionalnog identiteta, koji je prema Maleševiću rezultat ahistorijskog i asociološkog razumijevanja društvene zbilje. Umjesto tretiranja nacionalnog identiteta kao nečega stabilnog i formiranog, Malešević tvrdi da je postrijedi proces koji nikad nije završen. Kombinirajući Mannovu historijsku sociologiju i Collinsovu mikrosociologiju, on pokazuje svu kompleksnost nastanka i sveprisutnosti nacionalizma, koji na kraju i dovodi do toga da se u društvenim znanostima nacionalni identitet tretira kao nezavisna varijabla.

Osim zbog naznačene sveobuhvatne analize nastanka nacija-država i nacionalizma, knjigu treba čitati i zato što sadržava kritiku nekih znanstvenih hipoteza i koncepata koje se često tretira kao zdravorazumske, a zapravo su rezultat ideoloških predrasuda, kako onih nacionalističkih, tako i onih antinacionalističkih. To je već spomenuta Maleševićeva kritika koncepta nacionalnog identiteta kao eksplanacijske kategorije, jer se, primjerice, ponašanje u

ratu može bolje objasniti analiziranjem utjecaja organizacija i manjih grupa. I dok je osporavanje koncepta nacionalnog identiteta nešto što se može tumačiti kao kritika nacionalističkih stavova koji postvaruju nacionalne identitete, osporavanje jedne druge hipoteze može se tumačiti kao kritika antinacionalizma. Malešević dovodi u pitanje tezu o nacionalizmu kao ideologiji koja izravno uzrokuje nasilje i rat upućujući na to da je većina nacionalističkih pokreta i djelovanja zapravo nenasilna. Veza nacionalizma i nasilja proizlazi iz toga što je porast i jednog i drugog fenomena rezultat kumulativne birokratizacije prisile i centrifugalne ideologizacije, a kao što je nacionalizam rezultat kontingentnog procesa nastanka nacija-država, tako su i nasilje i rat rezultat kontingentnih odnosa unutar tih društvenih organizacija, kao i između više njih. Primjer rušenja nekih od antinacionalističkih dogmi predstavlja i zanimljiva usporedba danskog i sjevernokorejskog nacionalizma.

No, za suvremenu sociološku misao možda bi i najkontroverznije poglavlje moglo biti ono završno, u kojem se raspravlja o budućnosti nacionalizama. Malešević tvrdi kako je snaga nacije i nacionalizma netaknuta globalizacijskim procesima, ekonomskom liberalizacijom i zagovaranjem kozmopolitskih ideologija. Malešević promatra te procese iz šire povijesne perspektive i time uspješno preduhitruje one kritike koje bi takvo prognoziranje otpornosti nacionalizma vidjele kao ignoriranje procesa globalizacije i eko-

nomske liberalizacije. On tako podsjeća čitatelje da se, primjerice, tek nakon Prvoga svjetskog rata uvodi kontrola putovnica, usprkos nacionalističkoj historiografiji koja nacije-države s kraja 19. i početka 20. stoljeća prikazuje kao samodovoljne i centralizirane entitete koji kontroliraju svoj teritorij. Također pokazuje da su kapitalizam, osobito razvoj međunarodne trgovine, išli »ruku pod ruku s jačanjem birokratskih i ideoloških aparata nacija-država« (str. 184). Na sličan način danas konzumerizam često širi upakirane nacionalne simbole, a što je prema autoru primjer najčešćeg oblika nacionalizma, onog trivijalnog i svakodnevnog.

Ipak, toj bi se tezi o konstantnom jačanju nacije-države moglo prigovoriti zanemarivanje jednoga drugog procesa, koji ukazuje na značajnu promjenu u organizacijskoj moći današnjih nacija-država. Razvoj regionalnih organizacija, ponajprije Europske unije, ali i Saveza država Jugoistočne Azije (ASEAN-a) ili Ekonomske zajednice zapadnoafričkih država (ECOWAS-a), pokazuje da velik broj nacija-država prolazi kroz značajnu transformaciju. One su premjestile svoju političku i ekonomsku moć na regionalnu razinu, koja zatim sve više počinje nalikovati na organizacijsku i ideološku strukturu nacija-država. Malešević u knjizi citira rad Stevena Vogela, koji je pokazao da su procesi ekonomske liberalizacije, među ostalim i telekomunikacijskog sektora, zapravo jačali birokratsku moć analiziranih država. Nešto novija analiza ekonomskog sociologa Neila

Fliegsteina pokazuje pak da ekonomska liberalizacija telekomunikacijskog sektora u Europskoj uniji nije rezultirala globalizacijom europske ekonomije, nego njezinom europeizacijom. Dakle »spašavanje nacije-države«, kako je britanski povjesničar Alan Milward nazvao poslijeratni pokušaj europskih država da zadrže svoju globalnu poziciju kroz regionalnu integraciju, imalo je za posljedicu stvaranje kvazifederalne EU. Potrebno je naglasiti da Malešević odbacuje evolucijsko tumačenje procesa nastanka nacija-država i zaključak da su nacije-države konačan oblik društvenog organiziranja, naglašavajući reverzibilnost i kontingentnost njihova nastanka, kao i razdoblja paralelne egzistencije različitih oblika političkih poredaka. Kako će različite promjene društvenog konteksta utjecati na odnose nacija-država i regionalnih organizacija i hoće li sadašnji oblik nacije-države izgubiti svoj primat ključne društvene organizacije, ostaje za vidjeti. Neosporno je pak da je Malešević pružio uvjerljivu kritiku primordijalističkih, perenijalističkih i etnosimbolističkih teorija nastanka nacionalizma i s njima povezanih »zdravorazumskih« tumačenja društvenih procesa, a u isto vrijeme ispravio neke od propusta modernističkih teorija nastanka nacionalizma.

Nikola Petrović

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu